

Джон Остін як представник лінгвістичної філософії

Одним з нових напрямків комунікативної філософії є лінгвістична філософія й філософія мови. По визначенню Джона Сьорля, одного з основоположників даних напрямків, лінгвістична філософія визначається як метод рішення традиційних філософських проблем за допомогою аналізу значення слів або як дослідження специфічних понять як засібу проникнення в певні аспекти дійсності. Філософія мови аналізує певні загальні властивості мови. Ці поняття взаємозалежні, тому що деякі проблеми філософії мови можуть вивчатися за допомогою методів лінгвістичної філософії, а методи, що використані лінгвістичними філософами в ході лінгвістичного аналізу, так чи інакше залежать від філософії мови .

Одним з основних представників цього напрямку є англійський філософ Джон Остін, тому метою даної статті є аналіз лінгвістичної теорії Дж.Остіна. Для досягнення цієї мети вирішуються наступні завдання:

1. дослідження поняття "перформативне й констативне висловлення" у теорії Дж.Остіна;
2. аналіз концепції мовних актів Дж.Остіна;
3. дослідження локутивних, іллокутивних і перлокутивних мовних актів у теорії Остіна;
4. аналіз класифікації перформативних дієслів, яка представлена Дж.Остіном.

Джон Остін (1911-1960) - британський філософ - аналітик, представник лінгвістичної філософії. Одержав освіту в Оксфордському університеті, де згодом став професором філософії (1952 - 1960).

В основі концепції Дж.Остіна лежить ідея аналітичної філософії про те, що головною метою філософського дослідження є тлумачення виразів повсякденної мови. У нього відносно мало опублікованих робіт, тому що аналіз повсякденної мови здійснювався більше в обговореннях, ніж у пресі. Студенти зібрали й обробили його лекції, які були видані посмертно. Багато лекцій Дж.Остіна були спрямовані проти неправильного вживання слів і цілих фраз окремими філософами, що порушує логіку повсякденної мови, але основний внесок філософа полягає в дослідженні таких термінів, як "знати" та "істинний".

Інша проблема, яка перебувала в центрі уваги дослідника, - це можливість усвідомлення "чужих свідомостей" і його відображення в мові. Дж.Остін сподівався, що в результаті його діяльності виникне нова дисципліна, що є симбіозом філософії й лінгвістики, - "лінгвістична феноменологія", у межах якої логічні явища пропонувалося розглядати без відсторонення від їхнього основного змісту. На його думку, така дисципліна повинна вивчати способи вживання природної мови: якщо елементарним предметом "лінгвістичної феноменології" слугуватиме "твердження", то відповідним предметом логіки є "речення".

Згідно з його думкою, кожне "твердження", вимовлене кимось, є акт творення, що являє собою своєрідну історичну подію, а саме - висловлення конкретним мовцем певного "речення", яке спрямовано до слухача із вказівкою на конкретний стан справ або на якусь історичну ситуацію. Повсякденне вживання слів "істинно" або "хибно" відповідає, на думку Джона Остіна, твердженню, а не реченню. Речення не може вважатися істинним або хибним,

оскільки воно щоразу порівнюється з типами подій. Твердження ж відповідає з відомою часткою невизначеності історично мінливим подіям.

Важливе місце в роботах цього філософа займає дослідження понять перформативного й констатуючого висловлень, які він розглядає як подальший крок у розвитку логічних уявлень щодо межі між осмисленими й безглуздими висловленнями. Термін "перформативне речення" або "перформатив" уживається ним стосовно до різних споріднених конструкцій приблизно так само, як, наприклад, вживається термін "імператив". Це назва походить від "perform" (представляти, здійснювати, виконувати): вона вказує на те, що вимовляння висловлення означає здійснення дії, а не просту вимову слів. Під "констативними реченнями" або "констативами" Дж.Остін розумів висловлення, що виражає певний стан справ у світі. Критерієм оцінки перформативів є успішність або неуспішність, критерієм оцінки констативів - істинність або хибність.

Розвиваючи поняття успішності перформативного речення, Дж.Остін формулює наступні правила його успішного здійснення [1, с. 35- 46]:

1. Повинна існувати прийнята конвенціональна процедура, яка має певні конвенціональні результати, містить вживання певних слів певними особами при певних обставинах.
2. Конкретні люди в конкретних обставинах у певному випадку повинні відповідати зверненню саме до даної конкретної процедури.
3. Процедура повинна виконуватися всіма учасниками правильно.
4. Процедура повинна виконуватися всіма учасниками повністю.
5. Якщо процедура припускає в учасників певні думки, почуття й установки або вона спрямована на виникнення в учасників поведінки певного типу, то особа, яка бере участь в процедурі й викликає її до життя, зобов'язана реально випробувати ці думки, почуття або установки. Інші учасники повинні також поводитися відповідним чином.

Дж.Остін описує умови істинності констативного твердження. На його думку, речення є істинним не в тому випадку, коли воно відповідає фактам, а коли є два ряди конвенцій: "Дескриптивні конвенції ставлять слова (речення) у відповідність із типами ситуацій, речей, подій і т.д., які можуть бути виявлені у світі. Демонстративні конвенції ставлять у відповідність слова (речення) з історичними ситуаціями й т.д., які можуть бути виявлені у світі [2, с. 295]". Отже, про твердження говориться, що воно є істинним, коли історичний стан справ, що відповідає йому з допомогою демонстративних конвенцій, належить до того типу, якому за допомогою дескриптивних конвенцій відповідає речення, використане для певного твердження.

Надалі ці ідеї були перетворені в теорію мовних актів. Мовним актом Дж. Остін називає "...такий процес спілкування певних індивідів, у якому крім висловлення осмислених висловлювань має місце інтерактивний вплив комунікантів один на одного [1, 86]". На його думку, зробити мовний акт - це:

- здійснити дію використання певних звуків ("фонетична дія");

- здійснити дію використання певних вокабул або слів, тобто звуків певного типу, що належать певному словнику, певній конструкції й певній граматиці з певною інтонацією. Цю дію Дж.Остін називає фатичною, а вживання, за допомогою якого дана дія відбувається, - "фемою";

- зробити дію використання цієї феми або її складових з певним змістом і певною "референцією" (що разом становить значення). Цю дію Дж.Остін називає "ретичною", а використання, за допомогою якого ця дія відбувається, "ремою" [1, с. 82]". Фема є одиницею мови, вона не має сенсу та значення. Рема ж є одиницею мови, але її недолік полягає в тому, що вона може бути неясною або розпливчастою.

Єдиний мовний акт уявляється Дж.Остину тривірневим утворенням. Мовний акт у відношенні до використовуваних в його ході мовних засобів виступає як локутивний акт; відносно до маніфестованої мети й ряду умов її здійснення - як іллокутивний акт, відносно до своїх результатів - як перлокутивний акт. Він дає наступне визначення мовних актів: "Ми робимо локутивну дію, яка приблизно еквівалентна вживанню певного речення з певним значенням і певною референцією, що знов-таки приблизно еквівалентно "значенню" у традиційному значенні ... Ми також можемо робити іллокутивні дії, такі, як інформування, наказ, застереження, тобто використання, які мають певну конвенціональну силу ... Ми можемо робити також перлокутивні дії - те, що ми привносимо або досягаємо за допомогою говоріння чого-небудь, наприклад, переконання, примус, залякування ... [1, с. 99]".

Таким чином, теорія мовних актів Дж.Остіна ґрунтується на розрізненні локутивних, іллокутивних і перлокутивних актів. Розходження між ними полягає в тому, що локутивні акти - це мовні висловлення, у яких щось просто повідомляється. Локутивний акт виражає стан справ, він будується відносно до використовуваних в ході його здійснення мовних засобів. Локутивні акти вивчаються семантикою. Перлокутивні акти - це мовні акти, за допомогою яких мовець націлений на те, щоб викликати ефект у слухача. Якщо він говорить щось у даній ситуації, то з цього щось впливає. За допомогою перлокутивних актів виникає інтеграція мовних дій у структуру стратегічних дій; таким чином, здійснюється втручання й інтервенція у світ, досягається ефект за допомогою того, що щось робиться через те, що говориться. З цього погляду перлокутивні дії описуються й характеризуються відносно до своїх результатів; їх вивчає риторика.

Особливе місце в теорії Дж.Остіна посідають так звані іллокутивні акти. За його визначенням, "іллокутивний акт - це дія, що здійснюється, коли виражається деякий стан справ, при цьому відбувається визначення модусу висловлення, наприклад, визнання, наказу, обіцянки, попередження, тобто це ніби подвійний акт, де в одному місці визначається сам характер цього модусу, а в іншому за рахунок пропозиціональної структури дещо повідомляється [1, с.88]".

Ю.Хабермас характеризує мовні акти типології Дж.Остіна наступним чином: "Всі три акти, які розрізняє Остін, можна коротко схарактеризувати в такий спосіб: щось говорити; діяти, говорячи щось; впливати на щось за допомогою своєї дії, що виникає в процесі мовлення" [3, с. 389]". Кожне стверджувальне речення, яке хто-небудь висловлює, спрямоване на слухача. Внаслідок цього воно має інтерактивний взаємозв'язок, наділений нормативною базою, яка виконується або порушується в процесі комунікативної дії. Кожне стверджувальне речення

має пропозиціональну частину, у якій міститься висловлення, що виражає претензію на істинність. Крім того, воно має іллокутивну частину, що наділяє його інтерактивністю. За визначенням Хабермаса, "іллокутивний акт визначає намір вживання пропозиціонального змісту..." [4, с. 406]". Якщо, наприклад, пропозиціональною складовою частиною висловлення є "мій завтрашній прихід", то вона може бути переплетена з різними іллокутивними актами: як просте повідомлення (я повідомляю тебе, що я прийду завтра); як запевнення (ти можеш бути цілком упевнений, що я прийду завтра); як експресія (я сподіваюся, що я прийду завтра); як обіцянка (я обіцяю тобі, що я прийду завтра). Пропозиціональний зміст речення завжди є те саме: я прийду завтра. Однак кожний з наведених прикладів має різний намір. "Для одного й того же висловлення існує багато залежних від контексту цілей вживання" [5, с. 357]".

Значення теорії мовних актів обумовлено головною проблемою розуміння виразів природної мови, пов'язаною зі специфікою поняття іллокутивного акту - висловлення, що володіє певною силою: прохання, погроза, вибачення й так далі. На різному етапі створення теорії мовних актів виникали проблеми забезпечення іллокутивної взаємодії (забезпечення розуміння слухачем того, що мав на увазі мовець), знання інтенціонального змісту, що супроводжує лінгвістичну форму його втілення. Локутивний акт містить у собі фонетичний, фатичний і ретичний акти й співвідноситься Дж.Остіном з констативним висловленням. Іллокутивні акти відповідають перформативним реченням типології цього вченого.

Надаючи особливого значення іллокутивним актам і відповідно перформативним висловленням, Дж.Остін вважає за необхідне розробити класифікацію перформативних дієслів, що співвідносяться з їх іллокутивним ефектом. Він розрізняє п'ять найбільш загальних класів: вердиктиви, екзерситиви, комісиви, бехабитиви й експозитиви [1, с. 125-136]".

1. Вердиктиви визначаються за ознакою винесення вердикту суддею, юристом, арбітром. Але вердиктиви не обов'язково повинні бути остаточними, вони можуть бути оцінкою, думкою або схваленням. Тут ухвалюється щодо якогось факту або цінності. Вердиктиви мають очевидний зв'язок з істинністю або хибністю в плані обґрунтованості чи необґрунтованості, справедливості чи несправедливості.

2. Екзерситиви є втіленням влади, права або впливу. Приклади - призначення, обґрунтування, наказ, примус, рада, застереження. Це ухвалення рішення на користь або проти певного способу дій або захист таких дій. Їхнім результатом може бути те, що іншим особам "пропонується" або "дозволяється" / "не дозволяється"/ робити певні дії.

3. Комісиви визначаються обіцянками або іншими зобов'язаннями, вони зобов'язують щось зробити, але включають також декларації й оголошення про наміри, які не є обіцянками. Вони мають очевидний зв'язок з вердиктивами й екзерситивами. Головна властивість комісивів - зобов'язати мовця дотримуватися певної лінії поведінки.

4. Бехабитиви - змішана група, що має справу з установками або соціальною поведінкою. Прикладом є вибачення, поздоровлення, похвала, виклик і т.і. Вони включають в себе поняття реакції на поведінку інших людей, їхню долю та установки й вираження установок стосовно поведінки іншої особи. У полі бехабитивів існують крім звичайної можливості невдач спеціальні умови нещирості.

5. Експозитиви важкі для визначення. Вони персоніфікують те, яке місце посідає наше вживання в ході дискусії або бесіди. Вони використовуються в діях пояснення, що включають подання точки зору, виклад аргументів, а також тлумачення вживань і референцій. Приклади вживання експозитивів: "затверджувати", "підтверджувати", "заперечувати", "підкреслювати", "ілюструвати", "відповідати".

Ю.Хабермас підкреслює значення досліджень Дж.Остіна для розвитку універсальної прагматики: "Остін відходить від онтології, що спрямована винятково на об'єктивний світ як сукупність існуючих обставин і має на меті виділення асерторичних (стверджувальних, констатуючих) речень. Своїм поняттям іллокутивного акту він відкриває для мовного аналізу цілий спектр мовлення" [4, с. 362]". Дж.Остін прагне виявити те, як люди структурують певну ситуацію і як різні способи вживань природної мови характеризують різні ситуації у світі. Він ставить завдання протиставлення слів відносно до світу, у результаті чого можна виявити неадекватність і довільність використовуваних слів. Дж.Остін прагне дивитися не тільки на слова, але й на реалії, для розмови про які ми використовуємо дані слова, та вивчати те, як зміна факторів у ситуації впливає на висловлювання виразів природної мови. М.В.Попович характеризує вчення Дж.Остіна таким чином: "В описі комунікації (мовних актів) епохою є праця Дж.Остіна, де були введені поняття констативів і перформативів" [6, с. 69]".

Література:

- 1.1. Остин Дж. Как совершать действия при помощи слов // Избранное. Перевод с англ. Макиевой Л.Б., Руднева В.П. – М.: Идея Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1989. – С. 13-136.
- 2.2. Остин Д. Истина // Избранное. Перевод с англ. Макиевой Л.Б., Руднева В.П. – М.: Идея Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1989. – С. 290-307.
- 3.3. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. B.I. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung - Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1981. – 534 S.
- 4.4. Habermas J. Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns - Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1984. – 606 S.
- 5.5. Habermas J. Entgegnung // Honneth A., Joas H. (Hg). „Kommunikatives Handeln. Beiträge zu Jürgen Habermas' „Theorie des kom.Handelns“. - Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1986. – S. 327-406.
- 6.6. Попович М.В. Рациональність і виміри людського буття. – К.: Сфера, 1997. – 289 с.